

ЗА ОПШТИОТ ЈАЗИК НА СТАРОГРЧКАТА ТРАГЕДИЈА

Старогрчките трагичари Есхил, Софокле и Еврипид пишувале на атичкото наречје. Есхил е не само „татко на трагедијата“, но и создавач на атичкиот литературен јазик. До него литературните дела се пишувани на јонски, дорски и ајолски. Софокле и Еврипид, а по нив и Аристофан, го дообработуваат атичкиот литературен дијалект. Затоа со право се прима дека трагедијата го создала атичкиот литературен дијалект.

Јазикот на старогрчката трагедија, сепак, не е чист атички дијалект што го наоѓаме во делата на Платон, Ксенофонт, Аристотел и др. писатели. Грчката поезија е создадена по родови и секој род е здраво сврзан со определено наречје и метар. Метрите, напишани во јамби и дактили, се сврзани со јонскиот дијалект, хорската лирика е создадена на дорски дијалект, а Сафо и Алкеј пишувале на ајолски. Грчката драма се служи со многу метри. На пример, комедијата „Облаци“ има седум различни метри, без да се земаат под внимание специјалните метри на хорските делови. Различните метри се јавуваат и во драмата со белези од наречјата на кои првобитно се создадени. Така од морфолошка гледна точка јазикот на трагедијата е разнообразен и неединствен.

Најчесто се среќаваат јонските дативни форми на $-αῖσι$ и $-οῖσι$ наспроти атичките на $-αις$ и $-οις$: $λιταῖσι = λιταῖς$, $κυρίοισι = κυρίοις$, $νεαράῖσι = συντυχίαις$ (*Анџ.* 157), $ἑμαῖς οὐδὲ σαῖσι δυσβουλίαις$ (*Анџ.* 1269).

Отсуството на аугмент е исто така јонско: $πέσσε = ἔπεσσε$, неконтрахираните форми $γονέες = γονεῖς$, заменувањето на геминатите $ττ$ со $σσ$ и некои други. Дорски се формите во кои долгиот вокал $η$ е заменет од долгиот $α$: $τᾶς = τῆς$, $ἄμὸν = ἡμὸν$, $γᾶς = γῆς$, $ἔμᾳ γνῶμα = ἔμῃ γνῶμη$, $ἃ τάλαινα πειθῶ βέβαχεν = ἡ τάλαινα πειθῶ βέβηκεν$ (*Аџ.* 407). Често се јавува дорската генитивна наставка за плурал $-ᾶν$ наместо атичката $-ῶν$ кај именките од првата деklinација: $θεᾶν = θεῶν$.

Употребата на двоина е знак пред сè за атичкиот дијалект, макар што таа се среќава и во други дијалекти: $ἀνδροῖν$, $τόκω$, $χεροῖν$, $δυοῖν γυναικοῖν$ и др.

Синтаксата на драмата е атичка. Дијалогската форма и метарот ги поставуваат во определени рамки синтактичните особености, намалувајќи го разнообразието на синтактичките комби-

нации кои се среќаваат во прозата. Не можеме да зборуваме за синтактички особености во трагедијата кои би можеле да се сврзат со јонскиот или дорскиот дијалект, зашто и во прозата ние не зборуваме за синтактички особености во јонскиот дијалект кои се суштествени за определување на дијалектот, како што го определуваат фонетските и морфолошките особености. Партиципните и инфинитивните конструкции во прозата се среќаваат почесто отколку во поезијата, но и во трагедијата има *genitivus absolutus*, *accusativus cum infinitivo* и други партиципни и инфинитивни конструкции, супстантивирани партиципи и инфинитиви итн. За пример можат да се посочат само две партиципни конструкции: *θεοῦ τε γὰρ θέλοντος* (С. 427) и *πολλῶν βαγχειδῶν ἐλπίδων* (Аі. 505).

Лексиката на тројцата трагичари е атичка, но и тројцата имаат своја специфична лексика која не се среќава кај другите. Есхил има најмногу еднаш употребени зборови (*ἄπαξ εἰρημμένα*). Повеќе од другите тој ги сака сложените новообразувани зборови, кои по правило се непреводливи на туѓ јазик со еден збор. Некои карактеристични сложени зборови од различните трагедии ги покажуваат особеностите на таа лексика: *ἄστυδρομουμένη* (С. 221) — град нападател со јуриш, *ἀνελληγόστολος* (М. 240) — кој не пристигнал од Елада, *κυνοσπάρκитος* (Анџ. 1198) — раскинат од кучиња, *μεγαλώλυμος* (Анџ. 1115) — оној што дава големо име, и други. Именката „таткоубиец“ е предадена со супстантивирани партицип *πατροκτονοῦσα* (Х. 909). Во истата трагедија Есхил го употребува и глаголот *ἀνταποκτείνω* (Х. 121) — го убивам убиецот на татко си. За „мајкоубиец“ има три именки: *μητραλοίας* (Е. 210), *μητροκτόνος* (Аі. 1281) и *μητροφόνος* (Е. 255). И трите епитети се однесуваат на Орест, кој ја убил мајка си Клитемнестра, за да го освети татка си Агамемнон.

Изразителни се зборовите кои се образувани со привативната частичка *α-*: *νᾶες ἄναες* (Π. 58) за персиските бродови по поразот. Ние би ги превеле „бродови кои не се веќе бродови“, а латинскиот преведувач на трагедијата ги предава со реченицата *naves, quae iam rotius non sunt*. Сличен е изразот *ἄπχιδες γονέες* (Π. 580) за персиските родители кои ги изгубиле своите деца во битките со Елините. Во „Хоефори“ е употребен изразот *χάριν ἄχαριν* (43) — нежност, која не е веќе нежност. Клитемнестра го дочекала Агамемнона со таква нежност кога се вратил од Тројанската војна. Во таа низа може да се спомне уште *ἄπολιν πόλιν* (Е. 457) — град кој не е веќе град. Само дескриптивно може да се преведе и *ὑψίπολις ἄπολις* (Анџ. 370) — првиот граѓанин на државата е изгонет од државата. На латински тие два збора се преведени *excelsus in civitate, civitate dignus est eiici* — многу близу до нашиот слободен превод.

Синонимните зборови во грчкиот јазик воопшто се многу. Поетите трагичари ги употребуваат синонимите за постигнување разнообразност на јазикот, за предавање нијанси и поради метрички сообразувања. Софокле употребува во „Антигона“ четири збора

за брат: ἀδελφός, κασίγνητος, ἀπτάδελφος, ξύναιμος, исто толку зборови за дете: υἱός, γόνος, παῖς, τέκνον, два збора за пат: ὀδός, κέλευθος, три збора за љубам: στέργω, ἐράω, φιλέω (не го употребува глаголот ἀγαπάω). Есхил употребува пет зборови за човек: ἄνθρωπος (Пр. 445), ἀνήρ (Аї. 925), θνητός (Пр. 8), βροτός (П. 293) и ἐφήμερος (Пр. 83, 253, 945). Многу карактеристичен е зборот ἐφήμερος кој се среќава само во „Прометеј“ и ја подвлекува преодноста на човекот во противоположност на бесмртните и вечни богови. Во истата трагедија Есхил употребува четири синонимни зборови само во два стиха: два за човек ἐφήμεροι — θνητοί и два за бог θεοί — δαίμονες (83 и 84). Истиот поет употребува пет синонимни зборови за љубам: ἀσπάζομαι (Аї. 524), ἐπιθυμέω (Аї. 217), ἐράω (С. 392), στέργω (Пр. 11) и φιλέω (Аї. 642). Тој исто така не го употребува глаголот ἀγαπάω.

Трагичарите имаат особена слабост кон изрази во кои еден и ист збор се јавува во разни форми, или она што се определува и она што определува се од еден корен: φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι φίλου μέτα (Анїи. 74). πῆμα τ' ἄλλ' ἄλλοις ἐπὶ πῆμασι πίπτοντα, (Анїи. 596), σὺν δίκῃ χρησθεὶς δικαίᾳ (Анїи. 23—24), φρονοῦντως πρὸς φρονοῦντας ἐνέπεις (М. 210), οὐχ ὀρθῶς ὀρθῶν (Аї. 1623), βλέποντες ἔβλεπον μάτην (Пр. 447).

Во таа низа на стилски особености припаѓа тнр. етимолошка фигура (figura etymologica) при која објектот е од коренот на глаголот или е синонимен збор на именка од коренот на глаголот: γαμει γάμον (Пр. 764,909), ὕμνον ὕμνεϊ (Аї. 1474), ἐπάθομεν πάθος δυσσχές (Е. 145).

Во старогрчката трагедија се среќаваат често зборови за израз на лелекање, тага, жалост, болка, душевно страдање и мака. По перипетијата во трагедијата е комосот — оној дел од трагедијата во кој се изразува однос кон расплетот на дејствието кој веќе настапил и по откривањето на трагичната вина. Тие зборови, претежно извици, се употребуваат најчесто удвоени, а понекогаш се повторуваат три и четири пати: αἰαί, αἰαί (П. 672, Хиї. 1348, 1370, Анїи. 1267), εἰ, εἰ, (М. 147), ὦ, ὦ, ὦ (П. 785), ἄ, ἄ (Пр. 566), ἔα, ἔα, μοῖρα, μοῖρα (Пр. 694), φεῦ, φεῦ (Анїи. 1276), ἰώ, ἰώ μοι (Елекїтра, 1197), ἰώ, ἰώ, τύχα (Оресїи, 1537). Овие зборови се среќаваат и кај тројцата трагичари, често по неколку пати само во една трагедија.

Епитетите се карактеристични за старогрчката трагедија. Познати се изразните Хомерови епитети. Трагедијата го црпи своето сиже од митологијата и не може да биде туѓа на установените постојани епитети на хероите: досетлив Одисеј, Ахил брзоног, мудриот Нестор итн. Афродита е Киприда, Аполон е Ликиски итн. Персискиот цар Дареј е наречен ἰσθθός (П. 856), а тој епитет е многу чест во епската поезија. Карактеризирањето на еден херој или настан станува понекогаш со неколку епитети: πλντάρκης, ἀλάκας, ἀμυχος βασιλεύς, ἰσθθός Δορεΐος — храбар, милостив, непобедив цар, богоравен Дариј (П. 855—856). Слични натрупувања на епитети има на неколку места (Пр. 944—956; Аї. 88—89).

Некои од епитетите за современиот читател не се наполно јасни. На пр. изразот *λευκόπωλος ἡμέρα* (Π. 386) — белокоњски ден. За старите слушатели и читатели овој израз бил сосем јасен, зашто тие го знаеле митот за сончевата кола, влечена од четири бели коњи.

Фигурите и тропите се обична појава во поетската реч. Тие се среќаваат и во трагедиите. Поредбите, карактеристични за грчката поезија уште од нејзиниот почеток, во трагедиите се кратки, изразни и јасни. Креон ја споредува Антигона и Исмена со отровни змии што ги отхранил во својата пазува (*Анџ.* 531—533). Антигона ја споредува својата судбина со таа на Ниоба, која ги изгубила сите свои деца и била претворена во камен (*Анџ.* 833 и сл.); Атина Палада, заштитница на градот Теба, ќе го исфрли Полиник од градот „како змија од своите малечки“. Агамемнон се споредува со орел: „Орелот умрел во змиските обрачи. А сирачињата ги притиснал страшен глад, бидејќи немаат доволно сили да си го достават во гнездото она што им го доставувал татковиот лов“ (*Х.* 247—251). Одењето на Елена во Троја се споредува со одгледувањето на мало лавче во село, кое бргу пораснува и започнува да го дави добитокот на селаните (*Ај.* 717—736).

Метафорите се често мотив кој се чувствува во целата трагедија. За пример може да се посочи трагедијата „Агамемнон“, во која мотивот за фатениот свер во мрежата, се налага во секој стих. Метонимиите пак се уште поретки, поради природата на поетскиот јазик на трагедијата. Но поетите трагичари ја употребуваат познатата од Хомеровите поеми метонимија на *βία* = сила: *Πολυνείκους βία* = Полиник (*С.* 641), *Τυδέως βία* = Тидеј (*С.* 571). Месечината се наречува *νοκτὸς ὀφθαλμός* — око на ноќта (*С.* 390).

Анафората е многу zgodna за говорната реч, бидејќи дава можност за подвлекување на дадена мисла, преку повторување на еден и ист збор: *φίλη μὲν ἤξιεν πατρί, προσφιλῆς δὲ σοί, μήτηρ, φίλη δὲ σοί, κασίγνητον κάρα* (*Анџ.* 898—899); *ἐγὼ γάρ σ' ἐγὼ ἔκανον, ὦ μέλεος, ἐγὼ, φάμ' ἔτυμον* (*Анџ.* 1319). Сродна со анафората е геминацијата, при која еден и ист збор се повторува, без да има меѓу двата други зборови: *ἔλιπες, ἔλιπες* (*Π.* 785), *ὄναρ μ' ὄναρ μέλαν* (*М.* 899), *χαίρετε, χαίρετε* (*Ε.* 996). Повторениот збор може да не биде со истата служба, т. е. да биде во различен падеж: *λέγουσα παρὰ φίλης φίλω φέρειν* (*Х.* 89), *θέλουσα δ' αὖ θέλουσαν* (*М.* 150).

Созвучјето се изградува не само врз повторувањето на еден и ист збор, врз алитерацијата, но и врз игрите на зборови, кои исползуваат зборови што еднакво звучат за предавање на особена смисла во реченицата. Играта на зборови се гради врз еднаква звучност, но со различно значење: Елена се вика *ἑλένας, ἔλανδρας, ἑλέπολις* (*Ај.* 869) — која заробува бродови, која заробува мажи, која зазема градови. Зборот 'Еλένη се јавува созвучна на глаголската форма *ἐλεῖν* — преземам. Исто така е интересна играта на зборови "Απολλων, "Απολλων, ἀγυῖατ' ἀπόλλων ἐμός (*Ај.* 1080 — 1081) —

Аполоне, Аполоне, пазителу на улиците, мој уништувач. Ставени во устата на Касандра тие зборови се многу експресивни, зашто митот за Аполон и Касандра им бил познат на старите слушатели и читатели. Тука играта на зборови се гради врз две насоки: созвучно врз Ἀπόλλων и глаголот ἀπόλλυμι — уништувам, и смисловно — спасителот на улиците е уништувач на царската ќерка.

Есхил ја создава трагедијата и затоа дијалогот кај него е уште многу слаб. Има трагедии при кои две третини од текстот се расказ и епски стил. Агамемнон и Клитемнестра раскажуваат за својата судбина пред хорот во 103 стихови (*Ај.* 810—913). Тие долги реплики се zgodни за уметнички расказ, но тие се недостаток на трагедијата како драмско дело. Истиот тој недостаток го имаат Софокле и Еврипид, но во поограничен размер. Еврипид става во устата на Федра и Хиполит долги реплики (*Хип.* 373—430 и 616—668).

Дијалогот достига најголема изразност во стихомитијата која се среќава во сите трагедии, запазени до нас: четири стихомитии во „Молителки“, три во „Персијанци“, пет во „Седуммина против Теба“, седум во „Прометеј“, седум во „Антигона“, четири во „Киклоп“, девет во „Ифигенија во Авлида“, седум во „Орест“, седум во „Електра“, осум во „Елена“, шест во „Хиполит“ итн. Стихомитиските места кај Еврипид се многу повеќе отколку кај Есхил. Освен тоа стихомитиите на Еврипид се подолги и посвршени.

Драмата е литературен вид кој по форма стои најблиску до говорната реч. Но грчките трагедии не се пишани на говорна реч, туку на литературен јазик создаден специјално за нив. Малку се елементите од говорната реч, коишто би можеле да ги откриеме во одделни трагедии, бидејќи авторите не го разграничуваат јазикот на одделните херои: богови и херои, царови и видни, жени и мажи, господари и робови, гласници и пазачи, туѓинци и Грци зборуваат на еднакво убав литературен јазик. Туѓинците носат само египетски или персиски имиња, но тие не изговараат туѓи или непознати зборови како во Аристофановите комедии. Во „Ахарњани“ има звучна комбинација ἰατρὰ μὲν ἕξαρξ' ἀναπίσωνα (100), која ништо не значи, но придава комичен ефект, бидејќи се сфаќа како персиски израз. Истото е со двата збора во „Птици“ σαυνάμα βλαχπραχροῦσα кои се ставени во устата на варварскиот бог Трибал.

Елементи од говорна реч или поправо од народен фолклор би можеле да бараме во дорските тажачки песни. Од говорната реч се земени и повеќето од сентенциите кои така често се среќаваат во одделните трагедии. Многу од тие сентенции се употребуваат како извод од настан и од совет. Некои од нив минале кај соседните народи и така станале достоинство на голем дел од човештвото и речиси на сите европски народи. Такви сентенции се: χρόνος καθαρῆ πάντα (*Е.* 286) — времето чисти сè; στέργει οὐδεὶς ἄγγελον κακῶν ἐπῶν (*Аниј.* 277) — никој не го сака гласникот на лоши вести;

τοῖς θανοῦσι πλοῦτος οὐδὲν ὠφελεῖ (Π. 842) — богатството не носи никаква полза на умрените; ἀναρχίας δὲ μεῖζον οὐκ ἔστιν κακόν (Анн. 672) — нема поголемо зло од безвластието; ἀμαρτεῖν εἰκὸς ἀνθρώπους (Ип. 615) — својствено е на луѓето да грешат.

Кога се има предвид општата особеност на јазикот на трагедиите од фонетско, морфолошко и стилско гледиште, може да се прими дека старогрчката трагедија е напишана на особен литературен јазик кој се одделува од другите дијалекти. Така тој јазик се јавува како општ јазик на трагедијата (κοινή τῆς τραγωδίας). Во својата основа тој е атички дијалект, но со фонетски и морфолошки примеси од јонскиот и ајолскиот. Општото во тој јазик е стилското оформување на репликите. Лексиката, колку и да има разлика меѓу одделните три автори, општо е еднаква, како што веќе се подвлече. Затоа јас сметам дека со полно право може да се зборува за особен и општ јазик на старогрчката трагедија.

Софија.

Ал. Милев.

ZUSAMMENFASSUNG

Al. Milev: DIE ALLGEMEINE SPRACHE DER ALTGRIECHISCHEN TRAGÖDIE

Die Sprache der altgriechischen Tragödie ist nicht der aus den Werken von Plato, Aristoteles, Demosthenes, Thukydides, Xenophon u. a. — bekannte reine attische Dialekt. Äschylus ist der Schöpfer der Tragödie wie auch der literarischen attischen Sprache. In dieser Sprache sind aber phonetischen und morphologischen Besonderheiten des äolischen, dorischen und ionischen Dialekts enthalten. Es ist bekannt, daß bestimmte Versmaße mit gewissen Dialekten fest verbunden sind. Und da die Tragödie verschiedene Versmaße enthält, ist es selbstverständlich, daß sie sich von verschiedenen Dialekten beeinflussen läßt. Z. B. die Versmaße in Daktylus und Jambus haben ionische Formen, die Chorgesänge — äolische und dorische phonetische und morphologische Besonderheiten.

Äschylus, Sophokles und Euripides gebrauchen fast einen und denselben Wortschatz. Sie verwenden gern die neuen und zusammengesetzten Wörter, die für die Sprache und Lexik der Tragödie charakteristisch sind. In dieser Hinsicht macht Äschylus einen besonderen Eindruck. Die Synonyme sind zahlreich und fast dieselben für alle drei Autoren.

Die Stilistik ist sehr verschiedenartig und reichhaltig, denn die altgriechische Tragödie ist Poesie sehr hohen Grades. Falls die Figuren und Tropen in den einzelnen Tragödien aller drei Autoren durchstudiert werden, zeigen dieselben auffallende Ähnlichkeit.

Auch die Struktur der einzelnen Tragödien ist dieselbe. Die frühesten wie auch die spätesten Tragödien enthalten einerseits epische Stellen—lange Monologe, in denen die Handlung erzählt wird, andererseits Stichomythien — gespannte Dialoge zwischen zwei handelnden Personen.

Die phonetischen, morphologischen, lexikalischen und stilgerechten Eigenschaften der Tragödien von Äschylus, Sophokles und Euripides verraten einen sehr eigenartigen attischen Dialekt. Aus diesem Grunde kann dieser Dialekt eine allgemeine Sprache oder Mundart der altgriechischen Tragödie genannt werden.